

«ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ» ΕΝΟΣ ΛΑΟΓΡΑΦΟΥ
ΣΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ
ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΨΑΡΡΑ
Κόσμοι του ποιητή και στοιχεία της ταυτότητάς του
στην έν λόγω συλλογή

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ
Ομότ. Καθηγητής του Δ. Π. Θράκης

*Όπου κι αν με πήγαν οι θεωρίες μου
βρήκα ότι ένας ποιητής ήταν ήδη εκεί
Σίγκμουντ Φρόυντ*

*Μόνον διά της λύπης είμαι εισέτι ποιητής¹
Βύρων Λεοντάρης*

Περίληψη: Στην παρούσα εργασία* «περιπλανώμαι» στους κόσμους του αλυσμένου φίλου ποιητή Στέφανου Εμμ. Ψαρρά, όπως αυτοί αναδύονται εμφανέστατα στην πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο Περιπλάνησεις. Ποιήματα, που περιλαμβάνει συνθέσεις του μέχρι το 2004. Στο πρώτο μέρος της εργασίας κυριαρχούν νοσταλγικές περιπλάνησεις στους «μνημονικούς τόπους» (α) της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας, (β) του γενέθλιου τόπου και (γ) της οικογένειας. Στο δεύτερο μέρος της αναδεικνύω κάποιες όψεις / πτυχές της ιδεολογικής του ταυτότητας και στο τρίτο υπαρκτικά, ηθικά, πολιτικά, κοινωνικά ζητήματα που μας αναδεικνύει η ποίησή του.

Λέξεις-κλειδιά: Στέφανος Εμμ. Ψαρράς, Περιπλάνηση, μνήμη, νοσταλγία, παιδική ηλικία, εφηβική ηλικία, γηρατειά, οικογένεια, Χώρα Νάξου, τουρισμός, Γεράσιμος Πολυκρέτης, καραγκιόζης, σύμβολα, θρησκευτικό συναίσθημα, Πόλεμος του Κόλπου, ερωτικό, Ποίηση της Ήττας, Σολωμός, Καβάφης, Καρυωτάκης.

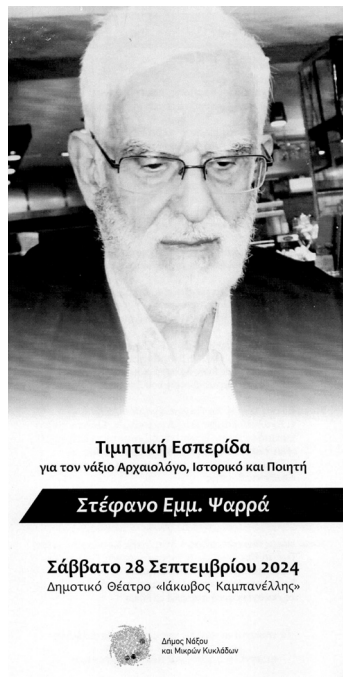
Εισαγωγικά

Βασική προκαταρκτική παρατήρηση: Ο τίτλος της εργασίας μου, στο δεύτερο σκέλος της (Οι κόσμοι του ποιητή και η ταυτότητά του) δηλώνει ότι δεν συμμερίζομαι α-

* Περίληψή της ανακοινώθηκε στην καθ' όλα επιτυχή Τιμητική Εσπερίδα που διοργάνωσε ο Δήμος Νάξου και Μικρών Κυκλάδων στις 28 Σεπτεμβρίου 2024, στο αμφιθέατρο «Ιάκωβος Καμπανέλλης», για να τιμήσει τη μνήμη του Στ. Ψαρρά. Βλ. ειχ. 1.

¹ Βύρων Λεοντάρης, Μόνον διά της λύπης είμαι εισέτι ποιητής, Έρασμος, Αθήνα 2006.

πολύτως τις απόψεις του Roland Barthes και των ομοφρονούντων του περί του «θανάτου του συγγραφέα» (ή του ποιητή) διατυπωμένες ήδη από το 1967.² Οι ιδέες του γάλλου φιλοσόφου, θυμίζω, ήταν τμήμα ενός ευρύτερου κινήματος εκείνης της περιόδου

Εικόνα 1

να απαλλαγεί η Λογοτεχνία (α) από την αυθεντία του συγγραφέα (η μορφή του φάνταζε ως τότε ως μια μορφή εξουσίας, σαν αυθεντία), (β) από την αναπαραστατική αξία της γλώσσας και (γ) από την άποψη περί μίας και οριστικής ερμηνείας ενός λογοτεχνικού έργου.

Και όμως, θεωρώ πως ο αναγνώστης οφείλει να αναζητά και τον συγγραφέα στην προσπάθειά του να αποκωδικοποιήσει τα σημανόμενα ενός λογοτεχνικού κειμένου. Όχι πάντως με αφορμή έναν «βιογραφισμό» (όπως γίνεται, π.χ., στη σχολική Εκπαίδευση), αλλά για να αναζητήσει σ' αυτόν εργαλεία και ιδέες, προκειμένου να φωτίσει (κατά τη δική του ανάγνωση) κάποιες πλευρές του λογοτεχνικού / ποιητικού κειμένου, οι οποίες, χωρίς τη συνδρομή της βιογραφίας του, θα παρέμεναν ενδεχομένως λανθασμένες ή παντελώς ανεξήγητες.

Επιπλέον: Αν περιοριστούμε στο κείμενο (και αγνοήσουμε τον συγγραφέα) ή αν το θεωρήσουμε ως μια πλασματική κειμενική μορφή, σημαίνει ότι το απομακρύνουμε από τις ιστορικοκοινωνικές του συνθήκες, ότι το αντιμετωπίζουμε ως μια ιδεατή ουσία. Αλλά ένα κείμενο δεν παράγεται εκτός τόπου και

χρόνου και δεν γεννιέται μέσα σε γυάλα...

Ως συνέπεια του «τέλους του συγγραφέα» ο Barthes επισημαίνει το «τέλος του κριτικού»³ γεγονός που οδηγεί πλέον προς τη **γένεση του αναγνώστη**, των άπειρων αναγνώσεων του κόσμου ως κειμένου φυσικά, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά.⁴

Η γραφή πλέον δεν είναι στην αποκλειστική διάθεση της κριτικής ή όλων εκείνων που επιβάλλουν ερμηνείες στον κόσμο, αλλά βρίσκεται στη διάθεση του καθενός αναγνώστη, του ανώνυμου ανθρώπου.⁵ Ο I. A. Richards υποστήριξε ότι η αποδοχή της θέσης του «ενός και μοναδικού νοήματος» είναι δεισιδαιμονία ήδη από το 1936.⁶ Οι ερμηνείες του κόσμου, δηλαδή, περνούν αποκλειστικά σ' αυτόν,⁷ και η εξέλιξη μπορεί να θεωρηθεί μια νίκη του. Ή, μήπως, είναι κι αυτή μια φενακή;

Ως εκ τούτων, όχι μόνον δεν «βλέπω» τον δημιουργό Ψαρρά μέσα στο έργο του,

² Βλ. R. Barthes, *Εικόνα-μουσική-κείμενο*, μτφρ. Γ. Σπανός, Πλέθρον, Αθήνα 2007.

³ R. Barthes, *Εικόνα-μουσική-κείμενο*, ό.π., 142.

⁴ Ό.π., 142-143.

⁵ Ό.π., 143.

⁶ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford University Press, New York and London 1936, 39.

⁷ Βλ. όσα γράφω για το τηλεοπτικό μήνυμα, στο Μ. Γ. Σέργης, *Τηλεόραση και σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός...*, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2020, 21 κ.ε.

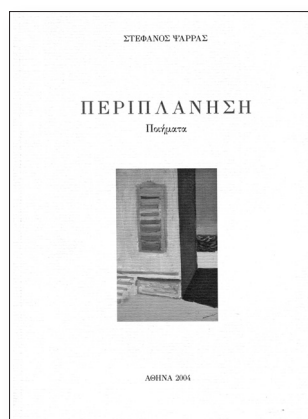
αλλά τον αναπαριστάνω, με κάποιες άγνωστες πτυχές του χαρακτήρα και της ταυτότητάς του ως πνευματικού ανθρώπου.

Ο αείμνηστος Στέφανος Εμμ. Ψαρράς (εφεξής: Στ. Ψ.) κρίνω πως ανήκει σε μια κατηγορία ποιητών που αυτοπροσδιορίζονται ως άτομα που γράφουν ποίηση για να κατανοήσουν πρωτίστως τον εαυτό τους, τον ρόλο τους στη ζωή, τα πράγματα εν γένει, και να τα ερμηνεύσουν μέσω της ποίησης. Ποίηση για κείνον, τελικά, είναι το αποτέλεσμα που εξάγεται από την αναμέτρησή του με ό,τι τον πληγώνει, τον κατατρώχει ή με ό,τι βλέπει να χάνεται ανεπιστρεπτί.⁸ Όλα τα παραπάνω μου τα φανερώνει ποιητικά σε λίγες λεξούλες: «Άνοιξα πάλι / το τετράδιο της ποίησης / και γράφω / γράμματα ανεπίδοτα / χωρίς προορισμό και παραλήπτη» (σ. 9). Ο ποιητής νιώθει υπεύθυνος για τον κόσμο. Και, τελικά, δεν είναι η υστεροφημία που αναζητά το ποιητικό υποκείμενο... Η μνήμη που δημιουργεί η υστεροφημία κρίνω πως πρέπει να ιδωθεί ως μια πράξη δικαιοσύνης, έστω και ετεροχρονισμένη. Το ποιητικό μήνυμα είναι ένα ανεπίδοτο γράμμα, που φτάνει, τελικά, έστω και αργοπορημένα, παρ' όλες τις δυσκολίες, στον προορισμό του. Έτσι τουλάχιστον μάς διαβεβαιώνει ο αγαπημένος του Κ. Καρυωτάκης:

Μόνο μπορεί νά μείνουνε κατόπι μας οί στίχοι
δέκα μονάχα στίχοι μας νά μείνουνε, καθώς
τὰ περιστέρια πού σκορπούν οί ναυαγοί στην τύχη,
κι όταν φέρουν τὸ μήνυμα δὲν εἶναι πιὰ καιρός.⁹

Η μελετώμενη συλλογή *Περιπλάνηση* κυκλοφορήθηκε το 2004, άρα μπορούμε να υποθέσουμε ότι εκφράζει – αποσπασματικά πάντα – τους κόσμους του ποιητή και την κοινωνικοπολιτική του πραγματικότητα μέχρις αυτού του κομβικού χρονικού ορίου. Η τρίτη και τελευταία του κατά σειράν συλλογή είναι του έτους 2013 και τα εννέα έτη που τις χωρίζουν δεν διέβησαν την πορεία τους αδιάφορα, κάθε άλλο θα έλεγα, «πύρινα» θα τα χαρακτηρίζα. Μια σύγκριση αυτών των δύο συλλογών θα ήταν πολύ ενδιαφέρουσα, κρίνω πάντως πως τα κοινά τους σημεία, όταν καταμετρηθούν, θα βρεθούν τελικώς τα περισσότερα.

Η συλλογή χωρίζεται από τον ίδιο τον ποιητή μας σε τρεις ενότητες: (α) *Περιπλάνηση στην εφηβεία* (σ. 11 κ.ε.), (β) *Περιπλάνηση στη μνήμη* (21 κ.ε.) και (γ) *Περιπλάνηση στην πραγματικότητα και την ουτοπία* (σ. 33 κ.ε.). Για καθαρά λειτουργικούς λό-

Εικόνα 2

⁸ «Το ποίημα ξεπηδάει από μίαν ανάγκη ν' αποδοθεί η σιωπή, από μίαν εντολή της ανθρώπινης προϊστορίας, ιστορίας και μεθιστορίας. Μια εντολή που δίνεται στον ποιητή άθελά του κι εκφράζεται μέσα απ' αυτόν. Γράφοντας ποίηση κάνει, χωρίς να το ξέρει, μια μάχη, σώμα με σώμα, με το θάνατο. Κι όταν λέμε θάνατο δεν εννοούμε μόνο το φυσικό, αλλά και όλες τις μορφές κοινωνικού θανάτου. Η καταπίεση, η σκλαβιά, οι επιθυμίες που δεν εκπληρώνονται, όλα αυτά είναι μια καθημερινή εκτέλεση, ένας θάνατος. Κι όσο θα υπάρχει ο θάνατος, θα υπάρχει και η αντίσταση στο θάνατο...». Γ. Ρίτσος, στο περιοδ. *Η Λέξη*, τχ. 182.

⁹ Κ. Καρυωτάκης, «Υστεροφημία», από τη συλλογή *Ελεγεία και σάτιρες*.

γους αναμορφώνω την παραπάνω τριπλή διάκριση σε μια δική μου, με βάση άλλες έννοιες, όπως θα φανεί στα επόμενα και ανέφερα ήδη στην *Περίληψή* μου.

Κύριο μέρος

1. Νοσταλγικές περιπλανήσεις στους «μνημονικούς τύπους» (α) της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας, (β) του γενέθλιου τόπου και (γ) της οικογένειας

1.1. Στους «μνημονικούς τύπους» της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας

Οι όροι που επικρατούν εδώ είναι *μνήμη* και *νοσταλγία*. Οι στίχοι του, όπως θα δείξω, αναπτύσσουν μια «μυθολογία της νοσταλγίας και της μνήμης», αυτή είναι ο συστατικός παράγων της ποιητικής του μυθοπλασίας. Η μνήμη είναι η πιο στέρεη ύλη της ποίησης, το δηλώνει και ο ίδιος: «*Η μνήμη μάς / σφυροκοπά απεγνωσμένα / να σπάσει / την ταφόπλακα της λήθης*» (σ. 19), έχει λεχθεί εξ άλλου επανειλημμένως ότι η μόνη πατρίδα μας είναι η παιδική μας ηλικία. Επανέρχεται διαρκώς σ' αυτήν, στην ανάγκη της, και στο *Ασκήσεις Σιωπής*.¹⁰

Η μνήμη τον απασχολεί σε πολλά ποιήματα, σε ένα ειδικότερα, στο «*Η αγωνία της μνήμης*» (σελ. 29-30). Εδώ φιλοσοφεί για το θέμα, σε μια εποχή που ο ίδιος είχε φθάσει στο μεσοστράτι της ζωής του, οπότε «*νοσταλγικά γυρίζει πίσω / και συγχοπερπατάει πικρά χαμογελώντας*» (σ. 29). Φιλοσοφεί πάνω στην έννοια της «συνέχειας του γένους/σογιού», η ιδέα ότι πιθανώς θα απολεσθεί αυτή η συνέχεια φοβίζει πολλούς, μήπως και ο πρωτογόνος «*δεν κάνει γιο / να διαιωνίσει το όνομά τους*». Τα παιδιά μας πολλές φορές συγκεντρώνουν πάνω τους το βάρος της δικής μας ματαιότητας. Και ο Θ. Γκόνης μάς το αποτυπώνει ποιητικά:

Παιδί και κανακάρη τους
λένε όποιον κρατάει
το πατρικό του όνομα
και σαν κερύ το πάει.
Κερί μελένιο, της Λαμπρής,
απ' άγριο μελίσσι,
αλοίμονο στον αίτιο
αν τύχει να του σβήσει...¹¹

Άλλοι πάλι δίνουν παραγγελιά να χαραχθεί επί πλάκας το όνομά τους «*μνήμης ένεκεν*», «*οι πιστοί του Θεού δούλοι*» παλεύουν για τη σωτηρία της ψυχής «*κι αφιερώνουν εκκλησίες κι εικονίσματα*» επωνύμως, επί παραγγελιά «*μνήμης και υπόμνησης ένεκεν*»· οι ποιητές «*αναζητούν Ηλύσια Πεδία / της Τέχνης να εναποθέσουν τα έργα τους*» ως αντίδοτο στο θάνατο που θα φέρει η Λήθη, με την κρυφή ελπίδα ή τη ματαιοδοξία «*... να διαβάζονται εσείς / από ωραία κορίτσια κι αγόρια*» με ένα στόχο: «*Αρετής και μνήμης ένεκεν*»· οι δυνατοί και οι βασιλιάδες, ως ισχυροί, «*έχουν το θράσος*

¹⁰ *Ασκήσεις Σιωπής*, σ. 27.

¹¹ Στίχοι Θ. Γκόνης. Μελοποιήθηκε από τον Ν. Ξυδάκη (στον εξαιρετικό δίσκο *Ακρωτήριο Ταίναρο*, του 1997).

και γράφουν, διορθώνουν / και ξαναγράφουν την ιστορία», «υπεροχής και μνήμης ένεκεν», οι πλούσιοι «αναθέτουν ανδριάντες και πολυτελή μνημεία» σε πλατείες και πάρκα «μνήμης και υστεροφημίας ένεκεν». Η αγωνία της μνήμης αποφαινεται τελικά πως «είναι έγνοια των φτασμένων και των γέρων» (σ. 30). Μόνον κάποιοι νεαροί ονειροπόλοι έφηβοι

«γράφουν τη μνήμη στα παλιά τους τα παπούτσια.
Τολμούν να τεχνουργήσουν τ' όνομά τους
μαζί και της αγαπημένης τους
με μια καρδιά στη μέση
από βέλος τρυπημένη
με εργαλεία αιχμηρά και μαρκαδόρους
σε βράχους, μνημεία ή σχολεία
προκλητικά και ιερόσυλα
διαλαλώντας τον αιώνιο έρωτα
που τους πυρπολεί εν ζωή, τώρα!...
αγάπης μόνον ένεκεν (σ. 30).

Είναι αυτοί οι ίδιοι ίσως έφηβοι στους οποίους ψάχνει «απεγνωσμένα» να βρει «μιαν ανυπόκριτη ελπίδα / μια σπίθα φωτιάς μέσα στη χόβολη / για ν' ανάψει στο μέλλον / που έρχεται δίσεκτο / νέα πυρκαγιά αισθημάτων κι αισθήσεων / για τους ανθρώπους που θλίβονται / φίλους κι εχθρούς, / ζωντανούς και νεκρούς...» (σ. 30). Ελπίζει, επειδή δηλώνει «αμετανόητος εραστής της ουτοπίας», «ταξιδιώτης του ονείρου». ¹² Κάνοντας «Απλά μαθήματα γραμματικής» αναφέρεται στα πιο δυσπρόσιτα ουσιαστικά που ανακάλυψαν ως έφηβοι, στις υψηλόβαθμες έννοιες, φοβερές, γοητευτικές, όμως, και προκλητικές, όπως «ο έρωτας, η ελευθερία, η ισότητα, / η δικαιοσύνη, η αλήθεια, η αθανασία» εν σχέσει προς αυτές που έμαθαν εμπειρικά, όπως «το παιδί, ο ουρανός, η γυναίκα, / ο ήλιος, ο αγέρας, η θάλασσα» (σ. 53).

Από τις μνήμες της παιδικής και της εφηβικής του ζωής επισημαίνω εδώ μια νυκτερινή «τσάρκα» του νεαρού αδέκαρου ποιητή, παρέα με φίλους, στην οδό Αχομινάτου, που φέρει το όνομα τού «πάλαι Αρχιεπισκόπου Αθηνών», του αγίου Μιχαήλ Χωνιάτη δηλαδή, βυζαντινού λογίου και μητροπολίτου Αθηνών κατά την περίοδο 1182-1204 μ.Χ. Μια οδός με το «μεγάλο, λαμπρό όνομά της», για να παραφράσω τον αυτόχειρα της Πρέβεζας. Η ομάδα των νεαρών δεν την επισκέφθηκε για τα λαμπρά της νεοκλασικά, αλλά «με μόνη την επιθυμία του δημοσίου θεάματος / που μας παρέχει η πολιτεία μας / εντελώς δωρεάν» (σ. 13). Οι εκεί ιέρειες των ναών της Αφροδίτης, με τις προκλητικά βαλμένες επιγραφές τους («... Ρένα, Λιλή, Νανά, οι πιο παλιές / ως τη μοντέρνα Λάικα») «θυμίζουν την ιερότητα του δρόμου!», «πετούν λίγο χτικιασμένο χαμόγελο / το μόνο που μπορούν να κλέψουν οι φοιτητές / μια και στον ναό της θεάς δεν είναι μπορετό / ν' αφήσουν τον οβολό τους», πενηνταπέντε ολόκληρες δραχμές κοστίζει η «θυσία».

Η οδός Αχομινάτου τού Στ.Ψ. αντανακλά την άλλη ιερότητα, αυτήν του «βέβηλου» ποιητή. Δίνει στη φοιτητοπαρέα «... μια ευκαιρία να χαζέψουμε / να προσθέσουμε καινούργια ιδανικά στα μάτια μας / να φλυαρήσουμε την ατυχία του αγίου / την επιτυχία

¹² Στο *Ασκήσεις σιωπής*, σ. 19.

στις *sex business* / και να διαγνώσουμε μια σύμπτωση. / Τίποτ' άλλο» (σ. 14). Γνώστης (;) των ανθρωπολογικών εννοιών της οριακότητας του ιερού και του βέβηλου, η παραπάνω σύλληψή του είναι άξια παρατήρησης. Θυμίζω πως ό,τι ανήκει στην οριακότητα είναι ταυτοχρόνως ιερό και επικίνδυνο, κινείται συμβολικά μεταξύ του ιερού και του βέβηλου, όπως είχε προ πολλού διδάξει ο Mircea Eliade.¹³

1.2. Στον «μνημονικό τόπο» της οικογένειας

Στο «Οι δικοί» (σσ. 21-22) ο Στ.Ψ. σκιαγραφεί τρία οικεία του πρόσωπα και μια συνάντηση της οικογένειας (γύρω από το τραπέζι της γιορτής) την Πασχαλιά, την κορυφαία ίσως ημέρα του «ιερού χρόνου» της παλιάς οικογένειας. Στρωμένο το γιορτινό τραπέζι, «απλόχωρο για δεκατέσσερις νομάτους» (σ. 22), όλη η οικογένεια, δυο περαστικοί φίλοι και ο ξέμπαρακος στο νησί από χρόνια ζωγράφος, με παρουσία δηλαδή ακόμη και ξένων προς την οικογένεια προσώπων, που όμως εκείνη την ημέρα, κατά το πανάρχαιο έθος, μπορούν να γευθούν την οικογενειακή θαλπωρή των Ψαρράδων. Η φωτογραφία αυτή του ξύπνησε μνήμες από την ευγενική γιαγιά του Κυριακούλα (έγνοια της καθημερινή η προκοπή και η προφύλαξη των μελών της οικογένειας, ιδίως των παιδιών), από τη μάνα του τη Στέλλα (πιστή υπηρέτρια της οικογενειακής θαλπωρής, της άνευ όρων δοτικής αγάπης, της ανατροφής, της γλυκιάς απαντοχής) και του πατέρα («στέκει παρέκει / κατσάγριλας κομμένος από πλαγιά του Ζα»), αυστηρού, επιτηρητή της τάξης και της ησυχίας που διαταράσσουν «τα μικρά διαβολάκια» του, διαρκώς ενοχλητικά με τις σκανταλιές τους σε «μπαξέδες, μεθυμένους, γατιά / κι (σ') ολόκληρη τη γειτονιά» (σ. 22).

Εικ. 3. Ο Κώστας...

Επανέρχεται στην κερα-Στέλλα που λατρεύει, «μήτρα ζωής» την χαρακτηρίζει (σ. 21). Μια άλλη φωτογραφία της, ίδια Παναγία γι' αυτόν, όπως τον αντιλαμβάνομαι, «που πλέκει καθιστή το βελονάκι της» ξύπνησε μέσα του μια παιδική τρυφεράδα «και την ανάγκη της εξομολόγησης»: «Κι έρχομαι τώρα που 'γινα παππούς / και κατασπρίσαν τα μαλλιά μου / να καταθέσω ενώπιόν Σου / τις αμαρτίες, τους φόβους και τα δάκρυά μου. / Μανούλα, σκέπασέ με, γιατί κρυώνω» (σ. 52).

Οι απώλειες μελών της οικογένειας, οι χωρισμοί από αγαπημένα πρόσωπα πονούν, «χρόνια τώρα πολλά ο πόνος / σταλάζει μεσ' στα βάθη της σπηλιάς / της Μεγάλης Σιωπής» (σ. 27), μετρά τις προσωπικές και οικογενειακές πληγές του. Η ηχώ από την απουσία τους «αντηχεί μεσ' στο ηχείο της ψυχής μου / στο διηνεκές. / Άνα... Κώστα... Αντριάννα... / Χωρίς απόκριση καμιά» (σ. 27), τα τρία αγαπημένα αδέρφια, «πριν προλάβουν να ερωτευθούν»...

Θυμάται (ειδικά) σε άλλο του ποίημα τον αδελφό του τον Κώστα, στο κυριακάτικο γήπεδο, με τις ιαχές των φιλάθλων, τις σκληρές φάσεις, τις περίτεχνες ενέργειες που δεν πρόλαβε να χαρεί... Τότε που ακόμη το ποδόσφαιρο δεν ήταν πολιτισμική βιομηχανία, αλλά ένα γκολ σήμαινε «... νίκη, επιτυχία, θρίαμβο / αυτόγραφα και πρωτοσέλιδα ε-

¹³ Το ιερό και το βέβηλο, μτφρ. Ν. Δεληβοριάς, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα 2002.

φημερίδων / χρήματα και χειροκροτήματα / χαμόγελα και χάδια κοριτσιών» (σ. 28).

Τη μνήμη του πλημμυρίζουν συναισθήματα αγάπης οικείων προσώπων, συγγενών και φίλων που θεωρήθηκαν δεδομένα και ουδέποτε έλαβαν την εκτίμηση που τους έπρεπε. Οι επιδράσεις του Καβάφη είναι εμφανείς:

Το είδωλον του νέου σώματός μου
ήλθε και μ' έφερε και τα λυπητερά·
πένθη της οικογένειας, χωρισμοί,
αισθήματα δικών μου, αισθήματα
των πεθαμένων τόσο λίγο εκτιμηθέντα.

«Στη ζωή τους ανθρώπους / δεν τους πολυλογαριάζεις» (σ. 17), γυναίκες, φίλους, αδέρφια, διότι θεωρείς πολύ φυσικό «να τους κατακτάς, να τους αγκαλιάζεις» (σ. 17). Όμως, εκμεταλλευόμενος μια οικεία σε πολλούς συνηλίκιώτες μου εικόνα:

«... σαν βγεις απόβραδο στου λιμανιού τη σκάλα
και δεν τρέξει ο μικρός αδερφός
να σε υποδεχθεί με σκιρτήματα,
τότε μόνο πιστεύεις πως πέθανε
και ο πόνος τρυπάει τα ευαίσθητα σπλάχνα σου
για ένα θάνατο που συνέβη προ δεκαετίας
και δε σ' ένοιαξε τόσο ποτέ όσο τώρα
που κόπηκε μια συνήθεια στην επιστροφή στο νησί.
Ορφανό το λιμάνι και άδειο σαν την καρδιά σου» (σ. 17).

Η όταν έλθει η ημέρα της γιορτής σου, «... θρηνείς ένα νέο νεκρό / άγνωστο μέχρι τα τώρα», γιατί δεν σου έδωσε ένα φιλί, δεν σου έστειλε ένα δώρο, και ανακάλυψες μέσα σου «και δεν ήξερες καν σαν σε άγγιζε / αν τον είχες αγγίζει» (σ. 18).¹⁴

1.3. Στον «μνημονικό τόπο» της Χώρας

Έχω ξαναγράψει ότι η **επιστροφή στον γενέθλιο τόπο** μετά από μια μακρά ή μικρή απουσία δεν είναι πάντοτε εύκολη υπόθεση. Ενίοτε είναι δυσκολότερη της αναχώρησης. Ποιητικότατα ο Γ. Σεφέρης μάς την απέδωσε με το «Ο γυρισμός του ξενιτεμένου». Απογοητευμένος από τις αλλαγές που έχουν συμβεί καθ' όλα τα χρόνια της απουσίας, δυσκολεύεται να αναγνωρίσει τον τόπο του, που, λόγω της νοσταλγίας, φάνταζε στα μάτια του ιδανικός. Τελικά, η επιστροφή καταντά να γίνεται μια δεύτερη ξενιτιά, όχι μόνον επειδή ο φανταστικός γενέθλιος κόσμος έχει αλλάξει, αλλά και επειδή αλλοτριώθηκε ο ίδιος ο «Οδυσσεάς», αφού τα διαφορετικά κριτήρια και οι άλλες εμπειρίες που έχει αποκτήσει διαφοροποιούν την οπτική του απέναντι στον τόπο.

Έτσι βλέπω να συμβαίνει και στον Στ.Ψ. στο ποίημα «Η μικρή μας πόλη». Το είδωλο του εαυτού του, «με τα μάτια των δέκα χρόνων», φάχνει να βρει τις σκιές των ανθρώπων που αγάπησε: Τους ταπεινούς ψαράδες, τους βαρκάρηδες, τους χαμάληδες, τις γριές της Χώρας που αφηγούνταν (κρεμασμένες στα παραθύρια τους) παραδόσεις «γι' αράπηδες, για δράκους και φαντάσματα», σοφές κουτσομπόλες που ασκούσαν

¹⁴ Πρβλ. *Ασκήσεις σιωπής*, σ. 47 και «Ένα κλικ ευτυχίας».

ακουσίως το κοινωνικό έργο του δημοσίου κατηγορού (σ. 23).¹⁵ «Νοσταλγός και επαίτης» της πόλης που μεγάλωσε γυρνά κάθε καλοκαίρι σαν λαγωνικό στις αυλές των σπιτιών, στις αλάνες, σε σοκάκια κι εκκλησίες και ψάχνει για «ίχνη ποδιών», «αποτυπώματα δακτυλικά ψυχών» που κατοικούσαν κάποτε τον τόπο (σ. 43).

Από το έν λόγω ποίημα αντλώ αδιάσειστα στοιχεία για την ατομική και την ταυτότητα του ποιητή μας. Ο Στ.Ψ. επιβεβαιώνει τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας του Henri Tajfel, που υποστηρίζει ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ του *Εαυτού* ως ατόμου (ατομική ταυτότητα) και του *Εαυτού* ως μέλους μιας ομάδας (κοινωνική ταυτότητα).¹⁶ Οι χορδές της ψυχής του συντονίζονται με αυτές των ταπεινών και καταφρονεμένων συνανθρώπων του. Γνωρίζει καλά με ποιους οφείλει να είναι και σε ποιους να αντιστέκεται.¹⁷ Ανήκει σε μια κοινωνική κατηγορία ανώτερη των ανθρώπων τού καθημερινού μόχθου της Χώρας. Είναι ο γιος τού καθηγητή Μανόλη Ψαρρά, έχει ανώτερο κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο.¹⁸ Η ατομική του όμως ταυτότητα, η διαμορφωμένη από τον ίδιο, τον φέρνει δίπλα σ' αυτούς τους ανθρώπους. Η ταξική του συνείδηση αντιμετωπίζει διαφορετικά τον κόσμο της εργασίας και του μόχθου (το εργατικό προλεταριάτο) κι εκείνον του εμπορίου και του δημοσίου υπαλλήλου, τους «πρωτοταξίτες» και τους «μεσοταξίτες» της μικρής του πόλης, δηλαδή. Η κοινωνική ανισότητα είναι εμφανής στο νησί των παιδικών του χρόνων, της δεκαετίας του 1950 κ.ε. Βλέπει τους «εμπόρους κι υπαλλήλους με κοιλίτσες και ρεπούμπλικες / δασκάλους, αστυνόμους κι αγρονόμους» να περνούν «κορδωμένοι κι ατσαλάκωτοι», «μ' ένα καρβέλι κάτω απ' τη μασχάλη» βέβαιοι ότι τους περιμένει στο σπίτι μια γυναίκα κι «ένα καλό στασίδι για την εκκλησία» (σ. 23). Με περισσή λαχτάρα (και πιότερο από όλους και όλες) ψάχνει να ξανασυντήσει τον Γεράσιμο Πολυκρέτη, τον καραγκιοζοπαίκτη, τον στιλβωτή των υποδημάτων, τον λατερνατζή που κάθε Κυριακή έπαιζε ξεχασμένες μελωδίες κι «έτσι συγκροτούσε μόνος του μια μπάντα / που έλειπε από τη μικρή επαρχιακή μας πόλη» (σ. 24).

Το κείμενο διαπνέεται από μια απέραντη νοσταλγία, γιατί νοσταλγία είναι τελικά η κατάσταση πένθους που περιέρχεται ο ποιητής, επειδή αδυνατεί να επιστρέψει στον

¹⁵ Η γυναίκα ταυτίστηκε με τη σφαίρα του ιδιωτικού, άρα για να υπακούσει στο ένστικτο κριτικής και κοινωνικής γνώσης κατέφυγε στο κουτσομπολιό, σ' αυτήν τη μορφή κριτικής των άλλων συμπολιτών, που διαχειρίζονται τις ιδιωτικές τους υποθέσεις με τρόπους αντικοινωνικούς, αντιβαίνοντες στους επιβεβλημένους από την κοινωνία και αποδεκτούς από όλους κανόνες της.

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά σε τρία έργα του H. Tajfel, «Social identity and intergroup behaviour», *International Social Science Information* 13: 2, 65-93· *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press Cambridge, UK 1981 και «The social psychology of minority groups», *Minority Rights Group Report* 38 (1982), 3-19.

¹⁷ Προβλ. *Ασκήσεις σιωπής*, σ. 66.

¹⁸ Το πρώτο αναφέρεται στις αποδοτικές κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων για δικό τους όφελος, βλ. δίκτυα, γνωριμίες, «διασυνδέσεις». Το δεύτερο αποτελείται από γνωστικά και ιδεολογικά στοιχεία και συνίσταται στην κοινωνική μόρφωση, στην «παιδεία» των ανθρώπων γενικότερα, βλ. σχολικοί τίτλοι, αποκτημένες γνώσεις, γλωσσικές και κοινωνικές δεξιότητες. Από το πλήθος των βιβλιογραφικών παραπομπών βλ. ενδεικτικά Ph. Smith, *Πολιτισμική Θεωρία: Μια εισαγωγή* (μτφρ. Α. Κατσίκερης, εισαγ. και επιμ. Ν. Μπουμπάρης), Κριτική, Αθήνα 2006, 216· Μ. Γ. Σέργης, *Αστική Λαογραφία. Αναπαραστάσεις της Αθήνας (1880-1896) στο συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Μητσάκη: Χώρος, κοινωνία, πολιτισμοί, ταυτότητες*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016, στο *Ευρετήριο*, στο λήμμα «κεφάλαιο»· Σωκρ. Κονιόρδος, «Κοινωνικό κεφάλαιο. Μεταξύ θεωρητικής σαφήνειας και σύγχυσης», *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας* 16 (2015), 1-38.

ανύπαρκτο πλέον εκείνον κόσμο που του θύμιζε την παιδική του ηλικία, στον κόσμο εκείνο που οι αξιακοί του κώδικες συνταυτίζονται ἐν πολλοίς με αυτούς του ποιητή.

Τώρα, αυτοεξόριστος στην απέραντη πρωτεύουσα, «εντοιχισμένος σε τριάρι πολυκατοικίας / μα ονειροπόλος μια ζωή» σχεδιάζει με την εγγονή του «ταξιδάκια στο Αιγαίο», σε θάλασσες γαλαζοπράσινες, σε στεριές ξανθές, σε δειλινά και ρόδινα ακρογιάλια. Με τόσα όνειρα καταργημένα: Να μαστορέψει στην Μεγάλη Πολιτεία μικρά άσπρα σπιτάκια, «με κήπους και μ' ελιές / και φούρνους να μοιράζουνε ζεστό ψωμί / και γειτονιές για τα παιδιά / να παίζουνε τ' απόγιομα / και πέτρινες πεζούλες για να κάθονται γριές / ν' ανιστορούνε παραμύθια» (σ. 41).

Επιστροφή στον γενέθλιο τόπο σημαίνει για τον Στ.Ψ. επανασύνδεση με τρία εμφατικά τοπόσημά του: Τη Γρόττα, την αυλή του παλιού Δημοτικού και το γήπεδο. Τρέχοντας «με την ταχύτητα του φωτός / κόντρα σε λήθη και βαρύτητα» η μνήμη του τον φέρνει στην τρικυμισμένη Γρόττα, «τότε που το αίμα χτυπούσε την καρδιά μας δυνατά» (σ. 25), τότε που παρέα με τους φίλους, με περισσή τέχνη και παντελή άγνοια κινδύνου, υποβάλλονταν «σ' οχτώ μποφόρ τρικυμισμένη πρόκληση / να δοκιμάσουμε τα μπράτσα και τον ανδρισμό μας», δίπλα στο αιώνιο σύμβολο της Πορτάρας και μετά τη νίκη τους, έγερναν νωχελικά τα κουρασμένα τους κορμιά στα κύματα, «να μας πηγαίνουν μια του ύψους μια του βάθους», σε ένα «... άγριο και γλυκό» λικνιστικό ναούρισμα (σ. 25).

Στην αλάνα του παλιού Δημοτικού, τόπο συνάντησης και παιχνιδιού, η μνήμη ανακαλεί τα ατέλειωτα παιδικά παιχνίδια, συνδεδεμένα με αγαπημένα πρόσωπα: Μάκη, Γιάννη, Παναγιώτη, Στρατή, Φώτη, Δημήτρη, Ιορδάνη... Μακριά Γαδούρα, Διασίρι, Κυνηγητό, «έξω έργοιες, δάσκαλοι, γονείς» (σ. 26). Αλλά αυτό που ανακαλείται έντονα είναι και πάλι κάτι ιδεολογικό που αναδύεται μέσα από το παιχνίδι τους: Το παιχνίδι αποτελεί (ανάμεσα στα άλλα) μέσον κοινωνικής προσαρμογής, το παιδί με αυτό μαθαίνει κανόνες ζωής και συμπεριφοράς, εθίζεται στην ομαδικότητα, αντιμετωπίζει τις δυσκολίες του με προσωπική έκφραση και συμπεριφορά, βιώνει τις αξίες, τις κοινωνικές συνήθειες, την κοινωνική ανισότητα. Όταν, λοιπόν, οι της παρέας του επρόκειτο να παίξουν το γνωστό παιχνίδι Κλέφτες και Χωροφυλάκοι «βγαίνουν οι κρυφές λαχτάρες των παιδιών / όλοι κλέφτες θέλαν να γενούν / πρώτοι να τρυγούν μποστάνια και περβόλια / τους κακούς και τ' άδικο να πολεμούν / με τον Γιαούρ και τον Ταρζάν παρέα / το Μικρό Ήρωα, το Ρομπέν, τον Οδυσσέα» (σ. 26), για να αφεθούν κατόπιν, το βράδυ πια, κατάκοποι, στην κυριαρχία του Ύπνου και να ονειρευθούν «όνειρα γλυκά κι αλαργινά / ωραία κορίτσια και ταξίδια μακρινά» (σ. 26).

Στη Χώρα του Στ.Ψ. οι μόνοι που αντιστέκονται στην αλλοτρίωση της πόλης και του νησιού, στην αλλοτρίωση των αισθημάτων, του περιβάλλοντος, του «παραδοσιακού» της γενικά προσώπου είναι «τα τιτιβίσματα των μικρών παιδιών / που παίζουν στην πλατεία / το οικείο χαμόγελο των επιζώντων φίλων / η μανιασμένη θάλασσα / που αποζητά το δίκιο της / κι οι γέροι μοναχικοί βράχοι / με τους λιγοστούς βιγλάτορες / που επιβιώνουν στα ενδότερα...» (σ. 39). Κάθε φορά που κατηγορίζει την παραλιακή λεωφόρο ο απολογισμός του (στο πλήθος που συναντά) είναι μόλις «εφτά οχτώ αναγνωριστικά χαμόγελα / και εξεφτά αγγίσματα ζεστά χεριών / να τα 'χω συντροφιά μου το χειμώνα» (σ. 43). Εδώ ο Στ.Ψ. συναντά τον Μ. Αναγνωστάκη: «Και προχωρούσα μέσα στη νύχτα / χωρίς να γνωρίζω κανένα / κι ούτε κανέναν με γνώριζε»...

«Τα αισθήματα αγάπης και φιλίας», αυτά που επί αιώνες χαρακτήριζαν τον κόσμο της Νάξου δοκιμάζονται πλέον, δύσκολα νοσηματοδοτούνται εκ νέου· το καλοκαίρι δεν υπάρχει χρόνος για σπατάλη, «μπορούν να περιμένουν το χειμώνα» να εκδηλωθούν και πάλι. Οι επαγγελματίες (μικροί και μεγάλοι) άνθρωποι της πόλης «εντοίχισθηκαν στα μαγαζιά και στις ταβέρνες», όρθιοι μπροστά στους μισάνοιχτους μπεζαχτάδες τους με την είσπραξη της ημέρας, αρκούμενοι ενίοτε να αποδώσουν φευγαλέους και «βιαστικούς χαιρετισμούς» στους συγγενείς, στους γνωστούς και τους φίλους, που τόλμησαν (οι «αδιάκριτοι») να τους αποσπάσουν από τους ειρμούς της στιγμής (σ. 36).

Δεν χρειάζεται να αναλύσω εδώ τη σημασία των παντοειδών **συμβόλων** στην κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, αφού με αυτά τα άτομα νοσηματοδοτούν τον κόσμο, «ομογενοποιούν» τη σκέψη τους, δρουν και συμπεριφέρονται με παρόμοιους τρόπους, εντάσσονται σε ομάδες κλπ.¹⁹ Ποια είναι η πρόσληψη αυτών των συμβόλων από τους σύγχρονους Ναξιώτες; Πώς μετουσιώνεται το νόημά τους, ποιες ιδεολογικές χρήσεις επιβάλλονται σ' αυτά, καταχρήσεις ή στρεβλώσεις από το σύγχρονο καταναλωτικό πνεύμα; Τα αρχετυπικά ναξιακά σύμβολα, ιδίως τα κειμήλια του παλαιού προγονικού πολιτισμού, έχουν προ πολλού προσλάβει νέες λειτουργίες. Αναφέρεται συγκεκριμένα στην Πορτάρα, στον Διόνυσο, στους Κούρους, στις Κόρες και στην Αριάδνη, που έγιναν «βορά στο αχαλίνωτο κυνηγητό του κέρδους / άνευ ορίων, άνευ όρων» (σ. 35). Το ποιητικό εύρημα της ανάστασης της κοιμωμένης επί αιώνες μυθικής Αριάδνης και της προσφυγής της στο γραφείο της Τουριστικής Αστυνομίας «να υποβάλει μήνυση στους απογόνους της / για αντιποίηση ονόματος και αρχής / και για κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας» θεωρώ πως είναι ευφυέστατο.

Ο Στ.Ψ. δεν περιπλανείται μόνον στον γενέθλιο τόπο ως φυσικό χώρο. Επιχειρεί περιπλάνηση και στην ιστορική μνήμη του, επιστρέφει σ' αυτόν οργισμένος, εκδικητικός. Στο «Ιεροσυλία», όταν αντικρίζει «... το χάλκινο άγαλμα της θεάς Αθηνάς / που βρέθηκε στον Πειραιά» (σ. 16) ο ποιητής νιώθει να παίρνει εκδίκηση (για τους προγόνους του) με τον δικό του τρόπο: Όταν «χιλιάδες πρόγονοι / μου δείχνουν τους κομμένους τους λαιμούς», διακαοννίζει με μια ιερόσυλη συμβολική χειροδικία τις διαφορές του προς τη θεά Αθηνά, τη θεά που ταυτίζεται με την αδιάστατη και αλαζόνα πόλη, την Αθήνα: «... η υπέρμαχος στρατηγός της Αθηνάς», η «... Αθηνά και η Αθήνα, έννοιες ταυτόσημες / η μια πρόσχημα της άλλης / ματοκυλούσαν ανθρώπους για φτηνή αργυρολογία...» (σ. 16). Για όλ' αυτά, στη θεά του αγάλματός της:

«Με δύναμη άδραξα το στήθος της θεάς, το ιερό
και το 'σφιξα να το συνθλίψω τόσο,
που το χέρι μου ματώθηκε στο μπρούτζο.
Σταγόνες αίμα κύλησαν ζεστό
θυσία στους προγόνους μου
που σφαγιάστηκαν στα 469 π.Χ.».²⁰

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία, στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2008.

²⁰ Μάλλον το 466 π.Χ. Το 469 άρχισε η εκστρατεία κατά της νήσου. Θυμίζω ότι η Νάξος εντάχθηκε στην *Δηλιακή Συμμαχία* το 479 π.Χ. Ως ισχυρή πόλη, δεν κατέβαλε «συμμαχικό φόρο», αλλά συνεισέφερε επανδρωμένα πλοία. Στα 469 αποστάτησε. Τρία χρόνια αργότερα, έπειτα από μακρά πολιορκία, οι

2. Πτυχές της ιδεολογικής του ταυτότητας

Στο μέχρις εδώ τμήμα της εργασίας κυριάρχησαν στη θεώρησή μου η μνήμη και η νοσταλγία του ποιητή. Στα επόμενα αναδεικνύω και άλλες πτυχές της ατομικής και της ιδεολογικής του ταυτότητας.

2.1. Ο υμνωδός του έρωτα και του σώματος

Όπως προανέφερα, ο Στ. Ψ. μάς μεταφέρει με τα πρώτα του ποιήματα σε μια μνήμη-πατρίδα των ακατέργαστων αισθημάτων της παιδικής ηλικίας και της πρώτης νεότητας. Θραύσματα βιωμάτων, ανέφελες ή ανεπαισθήτως σκιδώεις μνήμες της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, ωσάν ένα άλμπουμ φωτογραφιών, αισθημάτων και αισθήσεων, ανακαλούνται και μεταφέρονται στο χαρτί. Τον κατακαίει η ερωτική φλόγα του έφηβου νέου, η ερωτική συγκίνηση του φλογίζει τη μνήμη. Λέγεται ότι οι πρώτοι έρωτες βιώνονται με συναισθηματική ένταση και πάθος, ότι δημιουργούν ενίοτε εξωπραγματικά κριτήρια, με τα οποία αξιολογούμε τις επόμενες σχέσεις μας: Ο πρώτος του εφηβικός έρωτας χαρακτηρίζεται από πάθος και ένταση, διατηρεί αυτά τα χαρακτηριστικά μέχρι το τέλος του βίου του, είναι αιώνιος «γλυκός δυνάστης» του.²¹ «Μητέρα σε νιώθω» λέει στη μικρή αγαπημένη του, τη νιώθει ως γλυκειά επαφή, ως μυστικό «... που μοναχά στους δυο μας / ο Θεός το εμπιστεύτηκε». Αλλά και πάλι το σώμα της δηλώνει την καταλυτική του παρουσία στον νεαρό ερωτευμένο νέο: Τα μάτια και τα χείλη της έγιναν δικά του χαρακτηριστικά, εγγράφηκαν στα δικά του αντίστοιχα, βλέπει μ' αυτά, ομιλεί μ' αυτά, βρέθηκαν κι δυο σε ένα σώμα (σ. 12).

Στο «Εμπρηστής», η επιθυμία φουντώνει, ο ποιητής καίγεται από τη φωτιά της: «Παρθένα κι' αστείρευτη φλόγα / βαθιά μες στα σπλάχνα μου ανάβει», «καίγομαι!... καίγομαι ... καίω», του είναι δύσκολο να αντισταθεί, φυσικά ως νέος δεν αρνείται το κάλεσμά της, αντιθέτως «... θεριεύω της φλόγας τα κύματα / για να κάψω τα ουράνια / και θεριεύω της φλόγας τα κύματα / ως τα ουράνια / για να κάψω τη γη / για να κάψω την πρόκληση», για να λυτρώσει τη σάρκα τελικά (σ. 11).

Άλλες φορές πάλι διατρέχει με «ιερή μανία ραβδοσκόπου» (σεξουαλικός ο συμβολισμός της ράβδου του;) λιβάδια, λόφους και κορυφογραμμές «αναζητώντας διψασμένος την Πηγή της Ζωής», το γυναικείο σώμα δηλαδή, που το παρομοιάζει με τη ζωογόνο, ζείδωρη γη, τη δημιουργό της ζωής, τη mutter erde: «Κι όταν το γεωτρύπανο χτυπήσει / στη φλέβα της γυναίκας-γης» (άλλος ένας «ανδρικός» συμβολισμός) «σείονται ηδονικά τα φυλλοκάρδια της / καθώς ένας πίδακας νερού / εξακοντίζεται στο άπειρο θριαμβικά...» (σ. 46).

Ο σαρκικός ερωτισμός του, ο σωματοποιημένος, αλλά ποτέ σεξιστικός, φαίνεται

Αθηναίοι την κατέλαβαν. Το τίμημα για τους ηττημένους ήταν βαρύ, θυμίζει αυτό των Μηλίων. Οι Αθηναίοι σκέφτονται πως τα πάντα είναι επιτρεπτά, δεν γνωρίζουν πλέον τα όριά τους - πράγμα το οποίο συνιστά τον ορισμό της ύβρεως. Στο άναρχο διεθνές σύστημα της εποχής τα νομικά επιχειρήματα έχουν αξία όταν εκείνοι που τα επικαλούνται είναι περίπου ισόπαλοι σε δύναμη. Όταν υπάρχει ασυμμετρία ισχύος, τότε ο αδύνατος δεν σώζεται από την επίκληση των αρχών του δικαίου ή της ηθικής: Ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύνατος υποχωρεί όσο του επιβάλλει η αδυναμία του.

²¹ Στο *Ασκήσεις* σιωπής, σ. 31.

και στο ποίημα «Μια υποψία βάθους», όπου ξαναδιαβάζω τον Roland Barthes και τη θεωρία του για το **ερωτικό**: Ερωτικό είναι «... η διακοπή: Το κομμάτι του δέρματος που σπιθίζει ανάμεσα σε δυο ρούχα (το παντελόνι και το φανελάκι), ανάμεσα σε δυο άκρες (το μισάνοιχτο πουκάμισο, το γάντι και το μανίκι)...». ²² Ο κόσμος της παραλίας της Χώρας δεν πρόσεξε τα ξανθά της μαλλιά, τα κατακόκκινα χείλη, τις «μπότες εκστρατείας με ταχούνια στιλέτα», αλλά «οι μυριάδες διακριτικές ματιές» καρφώθηκαν «στο ατημέλητα ξεκούμπωτο μπλουζάκι / απ' όπου, καθώς άφηνε μια υποψία βάθους, / απύθμενου και ακαθόριστου, / τρυπώσαν φλογερές οι ηλιαχτίδες κι έλαμψε ο γιαλός κι ο κόσμος όλος» (σ. 45). Το μοτίβο αυτό το ξαναβρίσκω στο «Οι αμαρτίες του σώματος».

Με αφορμή τις «επίσημες» συγχωρητικές ευχές της Εκκλησίας που ακούστηκαν στο 40μερο μνημόσυνο ενός αγωνιστή φίλου του και ιδίως αυτές που αναφέρονταν στις αμαρτίες του σώματός του «λόγω ἢ διανοία διαπραχθείσας» βρίσκει αφορμή να αναφερθεί ξανά στο σώμα, να ερμηνεύσει διαφορετικά (από ό,τι η ορθόδοξη ηθική) την έννοια της σωματικής αμαρτίας. Και όμως, ο εκλιπών φίλος του άντεξε τη μαύρη πείνα του 1942, τα βασανιστήρια στην Ασφάλεια το '48, τα αρθριτικά και τον καρκίνο λίγο πριν από την εκδημία του: «Η ιερόσυλή μου σκέψη στράφηκε ασυναίσθητα / στο ντεκολτέ της διπλανής κυρίας / και βρήκε την απάντηση της απορίας. / “Εάν ο δεξιός οφθαλμός σε σκανδαλίζει, / έξελε αυτόν”» (σ. 59). Η ηδυπάθεια, λέει η επίσημη Εκκλησία, είναι ασθένεια της ψυχής και δεν περιλαμβάνει μόνον την έμπρακτη αμαρτία, αλλά και τους ακάθαρτους λογισμούς, τις λάγνες ματιές, τα αισχρά λόγια κ.ά. που προηγούνται της αμαρτίας και την προετοιμάζουν. ²³

Ο έρωτας ή η σωματική επιθυμία δεν λείπουν φυσικά από καμιά του συλλογή. ²⁴

2.2. Ο εραστής της ομορφιάς της Φύσης

Στην διαρκώς εξελισσόμενη «Νέα Νάξο» τού «Οδυσσέα - Στ. Ψ.» η φθορά του φυσικού περιβάλλοντος είναι παρούσα: Εκατοντάδες τα ξενοδοχεία και τα ενοικιαζόμενα δωμάτια, οι αντιηλιακές ομπρέλες «κατάκλυσαν τις κορυφογραμμές και τ' ακρογιάλια» με την «ταχύτητα της απληστίας», με την εξαφάνιση βασικών στοιχείων από τη χλωρίδα και την πανίδα του τόπου. Ευρηματική βρίσκω, ποιητική δηλαδή, την αποκατάσταση της καταστροφής που επινόησε η Νέα Δημοτική Αρχή. Ο σαρκασμός, εδώ, είναι ανυπέρβλητος: Υποσχέθηκε στους ευαίσθητους σε περιβαλλοντικά ζητήματα πολίτες «... να τους εφοδιάσει με παλιές γκραβούρες / από οικισμούς, βουνά κι αραξοβόλια, / να χαίρονται καθημερινά τον τόπο τους / και για τις Κυριακές, επιφυλάσσει άλλη έκπληξη: / στο υπό ιδρυση Μουσείο Φυσικής Ιστορίας / θα εκτίθενται σε πολυτελείς βιτρίνες / δείγματα οικείων ζώων, φυτών και τόπων / σε μικρογραφία» (σ. 38).

Η θάλασσα, το νερό γενικά, τον γοητεύουν. ²⁵ Δηλώνει «Συλλέκτης κοχυλιών», κειμηνίων κάποιων στιγμών αγαλλίασης· όταν βυθίζεται στη θάλασσα με τη μάσκα του,

²² Ρ. Μπαρτ, *Η απόλαυση του κειμένου*, μτφρ. Φούλα Χατζηδάκη, Γιάννης Κρητικός, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1973, 18.

²³ <https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/poies-einai-oi-amarties-me-tis-opoies-atheteitai-i-agneia/> (3.7.2024).

²⁴ Βλ. π.χ. *Ασκήσεις σιωπής*, σσ. 33, 35, 41.

²⁵ Πρβλ. *Ασκήσεις σιωπής*, σ. 55 κ.ε.

σ' αυτόν τον κόσμο της ομορφιάς και της σιωπής, αναζητά «... μαγικά παλάτια / πέτρινα λουλούδια και νεράιδες» (σ. 44). «Νεραΐδοπαρμένους» αυτοχαρακτηρίζεται αλλού, που συναντιέται με το επέκεινα των μυστικών δυνάμεων «παντοτικά ξελογιασμένος σκλάβος / της νεράιδας του νερού» των Αριών», των υδάτων τής εκεί Βρύσης που ξεπηδούν από τους αιώνες, που δρόσισαν αδιάκοπα ψυχές προγόνων και τον ίδιο. Νιώθει ξετρελαμένος από την ευτυχία τού να γίνεται μύστης του κόσμου του παρελθόντος (σ. 47). Ο Ελύτης είναι εδώ παρών: «Παίξαμε τραγουδήσαμε ήπιαμε νερό / φρέσκο καθώς ξεπήδαγε από τους αιώνες».²⁶

Στο «Λευκή επιθυμία» γίνεται μικρό παιδί και κυλιέται ανέμελα στην «απεραντοσύνη του χιονιού», παίζει χιονοπόλεμο με τα παιδιά της γειτονιάς του (σ. 50). Στο «Ηλιοβασίλεμα» η ποιητική του φαντασία και ευρηματικότητα οργιάζουν: Ο ήλιος, «Μακελάρης πυρφόρος/ έσφαξε ένα σύννεφο / και βούτηξε στη θάλασσα / να ξεπλυθεί απ' τα αίματα» κι έγινε κατακόκκινη η δύση «και των θεατών τα μάτια τα έκπληκτα / μπρος στην ανείπωτη σφαγή» (σ. 48). Προβλ. όσα γράφει στο *Ασκήσεις Σιωπής*.

2.3. Ο «ποιητής της ήττας»;²⁷

Θα τον κατέτασσα σ' αυτήν την κατηγορία των νεοελλήνων ποιητών εξ αιτίας της ιδιότητάς του ως ενός συνειδητού αριστερού μαχητή. Αναγνωρίζει την ήττα, σημασία πάντως έχει ότι ο ίδιος δεν νιώθει ηττημένος, συνεχίζει με τον τρόπο του τη δική του «Αντίσταση» (αυτός είναι ο τίτλος του ποιήματος που αναφέρομαι²⁸). Θεωρώ βέβαιο πως θρηνολογεί για τη διάψευση των ονείρων, για το ατελέσφορο τέλος των αγώνων, για την προδοσία των οραμάτων (βλ. και *Ασκήσεις Σιωπής*²⁹), για τις ενδοπαρταξιακές συγκρούσεις στην Αριστερά. Μεταφέρει τη θλίψη και την απαισιοδοξία, αλλά και τις ελπίδες, τα συναισθήματα, τη λυτρωτική προσπάθεια του ίδιου και κάποιων ελάχιστων «τελευταίων μοϊκανών» φίλων και συντρόφων του, που αναλαμβάνουν την ευθύνη για τη ζωή τους, με όπλα την επιμονή τους στον καθημερινό αγώνα, αυτοεξόριστοι «στο μετερίζι της καρδιάς», ανίατοι «από τον ιό της δυσπιστίας / για τις αλήθειες των θεών και των ανθρώπων».

Μπορεί να παραδεχθεί πως οι ιδεολογίες τελείωσαν, ίσως να ήλθε και το τέλος της Ιστορίας... Όμως «τέλος και των ονείρων; / Καληνύχτα, αγύρτες. / Τα όνειρα εκδικούνται» (σ. 66). Διεκδικεί το δικαίωμα στο όνειρο, σαρκάζει την κανονικότητα, αρνείται να υποταχθεί, πεισμώνει από αυτοσεβασμό. Εκφράζω αυτό που θέλω να ειπώ για τον Στ.Ψ. μέσα από τους στίχους του Αναγνωστάκη:

Κι ήθελε ακόμη πολύ φως να ξημερώσει. Όμως εγώ
δεν παραδέχτηκα την ήττα.
Έβλεπα τώρα
πόσα κρυμμένα τιμαλφή έπρεπε να σώσω
πόσες φωλιές νερού να συντηρήσω μέσα στις φλόγες.

²⁶ Οδ. Ελύτης, *Ήλιος ο Πρώτος*, Ίκαρος, Αθήνα 1963.

²⁷ Ο όρος επινοήθηκε από τον Βύρωνα Λεοντάρη, το 1963, στο περιοδ. *Επιθεώρηση Τέχνης*. Όσοι πάντως καταχωρίστηκαν (από τους κριτικούς) στην κατηγορία αυτήν (Λιβανίτης, Πατρίκιος κ.ά.) δεν αποδέχονται τον χαρακτηρισμό.

²⁸ Αφιερωμένο στον φίλο του Μανόλη Αντ. Δρη.

²⁹ *Ασκήσεις σιωπής*, σσ. 73 και 75.

Στον απολογισμό του, σαράντα και πλέον χρόνια μετά την αρχή των κοινωνικών του αγώνων, από τότε που «ένωσα τη δειλή φωνή μου με το πλήθος», αναγνωρίζει ότι «τα κάστρα των βασιλιάδων και των δυνατών», αυτά που πάλεψε να πέσουν «... αλίμονο, δεν έπεσαν». Οι «σύντροφοι οι παλιοί / αλέθουνε την πίκρα τους αλληλομισούμενοι / και αλληλοκατηγορούμενοι για το τι έφταιξε» (σ. 64).

Στην ερεβώδη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα είναι πλέον εμφανής η αλλοτρίωση του ατόμου σε προσωπικό επίπεδο και σε σχέση με τους συνανθρώπους, η φθορά της ψυχής τον συντρίβει,³⁰ «... καταντήσαμε από προσωπικές - αόριστες αντωνυμίες / άλλοι, αλλότριοι σχεδόν / να υπογράφουμε με α.α. (αντ' αυτού) / όταν βαδίζουμε χαμένοι μες' στο πλήθος / μιλάμε στο τηλέφωνο της μοναξιάς / χαμογελάμε σαν γκαρσόνια σε πελάτες / χειροκροτούμε από συνήθεια στις επετείους / των συγχλονιστικών στιγμών της νιότης» (σ. 56). Ασφυκτιά όμως και υπό το βάρος της σύγχρονης του κοινωνικοπολιτικής ένδειας.

3. Υπαρξιακά, ηθικά, πολιτικά, κοινωνικά ζητήματα στην συλλογή

3.1. Το δυσπρόσβλητο θρησκευτικό συναίσθημα

Η ετεροβαρής ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού γέννησαν στον σύγχρονο κόσμο την ανασφάλεια, την αλλοτρίωση και τον φόβο. Η επιστήμη αδυνατεί να δώσει πλήρεις απαντήσεις στα θεμελιώδη ερωτήματα που αφορούν στην ύπαρξη, ή ακόμα και στο να συμπληρώσει τα συναισθηματικά κενά που δημιουργεί η ανασφάλεια πολλών ανάμεσά μας. Η θρησκεία και άλλα φιλοσοφικά συστήματα αναζητούν το νόημα της ζωής... Θεωρώ αυτόδηλο πως ακόμη και αν το θρησκευτικό δόγμα (αμφισβητούμενο από τη νεωτερικότητα και τον μονισμό του ορθολογισμού) εκτοπιστεί από την ανθρώπινη συνείδηση, το θρησκευτικό συναίσθημα δεν είναι τόσο ευάλωτο ή επισφαλές...³¹ Με τον δικό του ποιητικό τρόπο εξέφρασε τις παραπάνω σκέψεις μου, στο «Για κάθε ενδεχόμενο». Ο «γερο-κομμουνάρος σύντροφος» που απέτυχε «να πυρπολήσει τα χειμερινά ανάκτορα / και να μοιράσει ισότητα στον κόσμο» (σ. 68), τώρα, στα γη-ρατειά του, «κάθε φορά που ανοίγεται στο πέλαγος για να ψαρέψει», ανάβει «ταπεινά στην Παναγία ένα κεράκι» και κάνει τον σταυρό του, όπως ακριβώς τον παρωθούσε η μάνα του όταν ήταν παιδί, για να διώξει τα δαιμόνια και τους μύχιους φόβους που τον βασάνιζαν.

Εδώ ο Στ.Ψ. γίνεται ακόμη πιο ανθρώπινος. Δεν είναι ο αγνωστικιστής και άθρησκος αριστερός, ο άθεος με την έννοια τουλάχιστον της άρνησης ενός παρεμβατικού Θεού που ρυθμίζει ως παντοδύναμος και φιλέσπλαχνος ταυτοχρόνως τα του κόσμου: Εδώ εκφράζει τη δίψα του ανθρώπου, του ανώνυμου ανθρώπου, αδιακρίτως ιδεολογικής ταυτότητας, να βρει ένα τελικό νόημα ζωής πέρα από τις αλήθειες που δεν αρκούν να ξεδιψάσουν τη δίψα της καρδιάς του...

Κρίνω πως αυτή η αναζήτηση που μάς «ανοίγει» ο Στ.Ψ. είναι βαθύτατα ανθρώ-

³⁰ Βλ. *Ασκήσεις σιωπής*, σ. 26.

³¹ Όσον αφορά στον δικό μου επιστημονικό χώρο, από την πληθώρα της σχετικής σύγχρονης έρευνας ως αναφέρω εδώ το πόνημα του Ευ. Αυδίκου *Που να σπέρης και να θερίζεις μέσα στην καρυύπιτα. Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση* (Πεδίο, Αθήνα 2013) που αποδεικνύει τις αναμφίβολες σχέσεις μεταξύ του «παραδοσιακού» και του «μοντέρνου».

πινη, διότι πρωτίστως εμπεριέχει στην ερμηνεία της τον «παλαιό άνθρωπο», αυτόν της παιδικής ηλικίας, που μεγάλωσε σε ένα συγκεκριμένο σύστημα έξεων (για να θυμηθούμε τον Bourdieu). Και δεν παραγνωρίζει τη δύναμη της Μεταφυσικής, διότι ο άνθρωπος ανήκει και σε έναν άλλο κόσμο... Ο μετανεωτερικός άνθρωπος ανακάλυψε πολύ ενωρίς ότι «ξεγυμνώθηκε» από την λογική και τον ορθολογισμό, ότι καταπονήθηκε από την αποκλειστική καθοδήγησή τους, επειδή απέκλεισε κάθε έννοια μεταφυσικής, οδηγήθηκε σε μια ριζική απομάγευση και ορθολογικοποίηση του κόσμου· επαναθέτει προς συζήτηση την ανθρωπολογική και οντολογική διάσταση του ατόμου, πέρα από τον φρενήρη καπιταλισμό, την καπιταλιστική αποδοτικότητα, πέρα από τη λογική της ανάπτυξης, του άκρατου ορθολογισμού.³²

Γράφει ο Στ.Ψ.: «Οι θύελλες της γνώσης και της λογικής / μας ξεγύμνωσαν / από τα παραμύθια της γιαγιάς / τις μαγγανείες και τα θαύματα, / που ζέσταιναν την αθωότητά μας. / Και τώρα κάθομαι και τουρτουρίζω / μόνος κι ανέστιος / μέσα στην παγωνιά του κόσμου» (σ. 57). Ο ποιητής μας αναφέρεται ξεκάθαρα στην απομάγευση του κόσμου και στις συνέπειές της, πέρα από μονοδιάστατες αναλύσεις. Ό,τι είχε παρατηρήσει προ πολλών ετών ο Παλαμάς: «Με πελέκι αστραπόμορφον / η αλύπητη Επιστήμη / χτυπάει και σπάει το Είδωλο / και το ρίχνει συντρίμμι. / Κι ύστερα γίνετ' είδωλον / εκείνη μες στην πλάση / ξαναγεννώντας άθελα / ό,τι ήρθε να χαλάσει. / Κι έτσι αλυσίδες γύρω μας / παντού, σκοτάδια θεία. / Κάθε Αιτία, μυστήριο· κάθε Αλήθεια, θρησκεία».³³ Στη μετάφραση της Έρημης Χώρας τού Έλιοτ ο Σεφέρης είχε επισημάνει ήδη από το 1961 τα εξής: «Ο δυτικός πολιτισμός κινδυνεύει να μας υπερφαλαγγίσει (...) με τη βιομηχανική, την αγοραία, τη χειρότερη μορφή επίδρασής του», και σε σημείωση συμπλήρωνε: «Το υπερφαλάγγισμα αυτό έχει σήμερα προχωρήσει απελλιστικά και ανεμπόδιστα».

3.2. Η αδηριτη αλήθεια για τα γηρατειά

Οι άλλοτε υπαινικτικοί (αποκριάτικοι συνήθως) αστείσιμοι των θυμόσοφων γερόντων «άσπρα μαλλιά στην κεφαλή... / κακά μαντάτα στην ...» και ο αντίλογός της «μαλλιά μπαμπάκι... καμάκι» δεν προσπερνούνται πλέον με ένα αδιάφορο χαμόγελο, ισχυρίζεται ο Στ.Ψ. Κακά τα ψέματα, η αλήθεια δεν αποκρύπτεται. Μάρτυρες της αλλαγής είναι και η «... αμήχανη έκπληξη / στα μάτια των παλιών συμμαθητριών», οι οποίες καλλωπισμένες και ψιμυθιωμένες, λάμπουσες από ομορφιά, είδαν τον συμμαθητή τους που επέστρεψε μετά από «δεκάχρονη απουσία» στο νησί ως άλλος, αγνώριστος «Οδυσσέας», «πολιάν την κεφαλήν έχων» (σ. 60). Ένας άνθρωπος που έζησε ενεργά (απολαυστικά) και έντονα τη ζωή του, όπως ο ποιητής μας, γνωρίζει πλέον πως «δεν παραμυθιάζεται η πραγματικότητα / των πολιών κροτάφων» (σ. 60). Δεν εκφράζει την οδύνη του στην επέλαση των γηρατειών, όπως ο Καβάφης, π.χ., αλλά και δεν αρνείται την νέα κατάσταση στην οποία περιέρχεται το άτομο, τη νέα πραγματικότητα και τις συνέπειές της, για τις οποίες δεν χωρούν αστειότητες...

³² Ο Τσάρλι Τσάπλιν των *Μοντέρνων Καιρών*, γρανάξι μιας μηχανής που βαδίζει προς το υπαρκτικό μηδέν, ήδη από τον Μεσοπόλεμο, εκφράζει με τον πλέον εναργή τρόπο την ανάγκη έκπτωσης του άκρατου ορθολογισμού...

³³ Ουρανία, 28.

3.3. Ο αντιμilitarιστής και φιλειρηνιστής

Στα τρία τελευταία ποιήματα της συλλογής («Επιτύμβριο εμβατήριο», «Τέλος των ονείρων» και «Παράπλευρες απώλειες») η απαισιοδοξία του και ο τρόμος από τις **παγκόσμιες εξελίξεις** μεγεθύνονται. Αναφέρονται όλα στην επίθεση ενός τμήματος του Δυτικού Κόσμου κατά του Ιράκ το 2003.³⁴

Για τον Στ.Ψ., ήταν άλλη μια επεκτατική ιμπεριαλιστική εκστρατεία του Δυτικού Κόσμου εναντίον της «αρχαίας(ς) Ανατολής(ς) της(ς) λαγγωμένης(ς)», από «στρατιώτες δήθεν του Χριστού», κατ' ουσίαν «του μαύρου και του κίτρινου χρυσού». Ο πολύς κόσμος «κι εμείς περιδεείς και ανήμποροι» παρακολουθούμε τα γεγονότα, χωρίς αντίσταση στις προπαγανδιστικές ειδήσεις, ζούμε μια «ανάπηρη» και «προκάτ Ελευθερία φανταστική» (σ. 66). Ο δήθεν «τιμωρός Γιαχβέ» κυνηγά τον «Βελζεβούλη» μέχρι τα βάθη του τόπου που κάποτε εθεωρείτο ως ο επί γης Παράδεισος, με ανυπολόγιστες παράπλευρες απώλειες: «χέρια πόδια και μυαλά παιδιών / ανελήφθηκαν κοπαδιαστά στον ουρανό» και τα συναρμολογούν «γυναίκες μυροφόροι θρηνωδοί / κι άγγελοι δακρυσμένοι», για να συνεχίσουν το παιχνίδι που σταμάτησαν βιαίως, τότε που έπαιζαν «αμέριμνα στον Κήπο των Αθώων» (σ. 67).

Στους πολεμοκάπηλους Δυτικούς εκείνος προβάλλει το αντιπολεμικό του πνεύμα, πιστός στην αξία της ανθρώπινης ύπαρξης ως αντικείμενης στις ολέθριες επιπτώσεις του πολέμου. Στο ποίημά του «Θεοδικία» επικεντρώνει στην Εκκλησία, στην αποτυχία κάποιων ηγεσιών της να αποτρέψουν τους ηγήτορες των λαών από τους πολέμους, αρκούμενες άλλες μεν ηγεσίες, όπως ο καρδινάριος της Φερράρας, να ευλογούν «... των πιστών τις φάλαγγες / και των κοκορόφτερων της Μεραρχίας Τζούλια» που βάδιζαν κατά της αθώας Αιθιοπίας το 1939, για να «... εκπολιτίσουν / με τανκς, αεροπλάνα κι υπερίτη», άλλες δε, όπως ο («ντυμένος τα χρυσά του άμφια») αρχιεπίσκοπος της Αντίς Αμπέμπα, που αρκείτο στην ευλογία των «ξυπόλητων / των λογχοφόρων και των τοξωτών / που έφευγαν για το μέτωπο / να διώξουν τους φασίστες εισβολείς». Ο θεός, «αμήχανος κι απορημένος», αν και διέκρινε από τους δύο τον δίκαιο πόλεμο, «έβγαλε οργισμένος τις χερούκλες του / απ' τα πυκνά τα νέφελα / τις σταύρωσε / κι έδειξε ολοκάθαρα το σχήμα της ανοιχτής παλάμης / στην κατεύθυνση που προσευχόταν / οι δύο ιεράρχες» (σ. 63).

3.4. Η απουσία της ιδέας του θανάτου και η ευθανασία

Θεωρώ μάλλον αυτονόητη την απουσία του θανάτου, εφ' όσον πρόκειται για ποιήματα της πρώτης και της δεύτερης ηλικίας του. Σε ένα μόνον από τα ποιήματα της νεανικής του ηλικίας μετρά στις προσωπικές πληγές του κι έναν αιφνιδιασμό («Αφνιδιασμός», σ. 15), έναν πρώτο κλονισμό της υγείας του, που «... ξαπόστειλε το φοβερό

³⁴ Την 17^η Μαρτίου του 2003, οι Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Πολωνία, η Αυστραλία, η Ισπανία, η Δανία και η Ιταλία ξεκίνησαν την επιχειρησιακή προετοιμασία για την εισβολή στο Ιράκ. Στις 20 Μαρτίου 2003, ο Πρωθυπουργός της Ισπανίας José María Aznar, ο Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου Τόνι Μπλερ, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών George W. Bush και ο Πρωθυπουργός της Πορτογαλίας José Manuel Durão Barroso συναντήθηκαν στις Αζόρες για να συζητήσουν τις λεπτομέρειες της εισβολής. Τελικά, στις 18 Μαρτίου 2003 ξεκίνησε ο σφοδρός αεροπορικός βομβαρδισμός του από τον Διεθνή Συνασπισμό με έντονες διεθνείς αντιδράσεις και καταδίκη της μονομερούς πολιτικής των ΗΠΑ για στρατιωτική επέμβαση στον Κόλπο.

μήνυμα στα πέλαγα / που αμέριμνα πλέαν της καρδιάς μου οι χτύποι». Διάγνωση: «Έλκος του βολβού του δωδεκαδακτύλου / μετ' αρχομένης στενωσσεως» (σ. 15).

Τον θάνατο μάλιστα τον καταργεί και εμμέσως, σε ένα του ποίημα, στο «Μεταλαμπάδευση». Σ' αυτό, βλέπει να «αντιφεγγίζει αιώνων φως / του πατέρα μου, του πάππου μου του Γιάκουμου, / προγόνων κοντινών και μακρινών / χιλιάδες χρόνια πίσω» μέσα στα γαλάζια μάτια του εγγονού του, του Διονύση (σ. 34). Βλέπει στα μάτια του νεαρού βλαστού «μεταλαμπάδευση ζωής απ' το δικό τους φως / μιας αιωνιότητας γήινης και γλυκόπικρης» (σ. 34). Με λαογραφικούς όρους, βλέπει την ανάσταση του σογιού του, όχι μέσα από τη λειτουργία του ονόματος, αλλά του προσώπου, των ματιών ιδιαιτέρως. «Μακάριοι οι πιστεύοντες κι ελπίζοντες» αποφαίνεται στον τελευταίο στίχο του ποιήματος (σ. 34).

Σύμφωνα με ένα ηθικού χαρακτήρα επιχείρημα **υπέρ της ευθανασίας** η ζωή πρέπει να συνεχίζεται μόνο όταν ο ασθενής βρίσκει αξία σ' αυτήν. Η έννοια της «ποιότητας ζωής» αποτελεί σημαντικό τμήμα αυτής της άποψης, αφού ο κάθε άνθρωπος πρέπει να μπορεί να επιλέξει πότε και πώς θα πεθάνει και να μπορεί να το κάνει με αξιοπρέπεια. Τέτοια ζητήματα απασχολούν τον Στ.Ψ. στο «Ευθανασία». Οι κάθε λογής ασθένειες θεωρεί ότι σε ευτελίζουν, ο γιατρός αρνείται συμπαράσταση, «το ακροβατικό salto mortale / θέλει κότσια και τόνους απελπισίας», οι άλλες μέθοδοι είναι αναποτελεσματικές ή δυσπρόσιτες. «Πώς αντιδράς στον εξευτελισμό και την οδύνη;», όταν η ζωή πια καταντά να μην είναι ζωή; «Θα τρελαθώ. / Θα πάρω ένα καλάσνικωφ / και με μια ριπή στον κρόταφο / θα ξεκουράσω ακαριαία τους ετοιμοθάνατους». Η καταδίκη «θείκη κι ανθρώπινη, / δική μου» (σ. 62).

3.5. Η συνηγορία της ελληνικής γλώσσας «του πάππου [του] του Κωσταντή...»

Στις παραπάνω φθορές που ανέλυσα προσθέτει μια γενικότερη, αυτή της γλώσσας, των **λέξεων**, θρηνολογεί για την προϊούσα φθορά τους, θεωρεί πως τώρα πλέον «... οι πληγές κακοφομίσαν / κι η γλώσσα μας πυορροεί και όζει!...» (σ. 37), ελεεινολογεί την ανεξέλεγκτη εισβολή ξένων λέξεων στην ελληνική, για την «επί το ξενικόν» μετατροπή ελληνικών βαπτιστικών ονομάτων, για την υιοθέτηση ξένων, «... όχι Γαρουφαλλιές και Τριανταφυλλιές βλαχαδερές», αλλά «Τζένες, Τζωάννες, Άντζελες και Κάθριν» (σ. 37).

Πρόκειται για λέξεις «... αλλότριες, αλλόηχες, απροσάρμοστες» που παρεισφρεύουν στη γλώσσα του πάππου του Κωσταντή και του προ-προ-πάππου του Ομήρου... Στην εποχή του τα **επίθετα** (ειδικότερα) απώλεσαν το σημασιολογικό τους βάρος, με την κατάχρησή τους σε περιπτώσεις που υπερυψώνουν «με τρόπο θαυμαστό» τους ασημάντους (π.χ.) «γραφιάδες άσημους σε συγγραφείς επιφανεστάτους»! Τα επίθετα «δίνουν άρωμα και χρώμα στη ζωή μας», είναι όμως οι δίοδοι μέσα από τις οποίες εισβάλλουν γενικά οι ιδεολογίες σε κάθε τι που αξιολογείται ή περιγράφεται απλώς. Ο Roland Barthes είναι και πάλι παρών: Τα επίθετα είναι «... οί πόρτες εκείνης τής γλώσσας απ' όπου μπουκάρουν σάν χείμαρρος ή ιδεολογία καί ή φαντασία».³⁵ «Και τώρα πού να βρεις επίθετα άφθαρτα» για να τα επι-θέσεις στις περιπτώσεις που μνημονεύεις «... τον Σολωμό, τον Κάλβο, τον Κολοκοτρώνη / και τον ταπεινό ιερέα / Νικόλαο

³⁵ Ρ. Μπαρτ, *Η απόλαυση του χειμένου*, ό.π., 24.

Πλανά το Νάξιο;» (σ. 55). Κι εγώ θυμήθηκα αυτομάτως τον Μ. Αναγνωστάκη και τα επίθετά του τα κάλπικα:

Πέθανες – κι έγινες και συ: ο καλός.
Ο λαμπρός άνθρωπος, ο οικογενειάρχης, ο πατριώτης.
Τριάντα έξι στέφανα σε συνοδέψανε, τρεις λόγοι αντιπροέδρων,
εφτά ψηφίσματα για τις υπέροχες υπηρεσίες που προσέφερες.
Α, ρε Λαυρέντη, εγώ που μόνο το 'ξερα τι κάθαρμα ήσουν,
τι κάλπικος παράς, μια ολόκληρη ζωή μέσα στο ψέμα (...).³⁶

4. Συμπερασματικά

Ο Στ.Ψ. είναι πνευματικό τέκνο του Σολωμού, του Καβάφη και του Καρυωτάκη, τριών κολοσών της ποίησης, με κοινά και διαφορετικά χαρακτηριστικά. Επηρεάστηκε και από τους τρεις.³⁷

Μεγαλύτερη όμως σημασία έχει το γεγονός ότι η ποίηση του Στ.Ψ. είναι καρπός μιας ποιητικής ηθικής, με την έννοια ότι συναιρεί την τέχνη του λόγου και τον ηθικό προσωπικό του βίο. Είναι η ποίησή του «όμοιά έαυτῷ». Άνθρωπος και ποιητής συναιρούνται αδιαχώριστα, έχουμε πικράν πείρα από μη ανθρώπους ποιητές... «Πρέπει να ζει κανείς όπως γράφει» είχε διακηρύξει προ πολλού ο Σεφέρης. «Αλλά κοινά στις μεγάλες υπηρεσίες που πρόσφερε στην ποίηση, ήθελα να προσθέσω πως δεν πρέπει να ξεχνά κανείς το κύρος που έχει ο Έλιοτ σαν τίμιος άνθρωπος απέναντι στην τέχνη του, απέναντι στον εαυτό του, απέναντι στους άλλους ανθρώπους. Δεν είναι λίγο πράγμα, όταν σκεφτεί κανείς ότι στα χρόνια μας δε λείπουν οι ποιητές που μεταχειρίζονται τη λέξη “αλήθεια” ή τη λέξη “ελευθερία” με την ιδιαν αδιαφορία που λένε σ’ έναν άγνωστο κύριο “χαίρω πολύ που σας γνώρισα”. Έχουμε μπει για καλά στην περίοδο της μηχανοκίνητης βλακείας, της μηχανοκίνητης ψευτιάς και της μηχανοκίνητης αυτοκαταστροφής».³⁸ Ο πραγματικός ποιητής γράφει για να ζει και ζει για να γράφει με εντιμότητα και ταπεινότητα, χωρίς να αναζητεί του πλήθους τις επευφημίες. Τότε μόνον, κατ’ εμέ, η ποίησή του είναι άξια, γιατί «ξεπηδά από ανάγκη», είναι προϊόν καταβύθισης στον κόσμο και επιστροφή στον εαυτό, άεναη προσπάθεια αυτοσυνείδησης και αυτογνωσίας. Αυτή πρέπει να είναι η σχέση ανάμεσα στη ζωή και στο έργο. Γι’ αυτό τα ποιητικά κείμενα του Στ.Ψ. είναι μια ποιητική αγωγή, ένα είδος ποίησης αγωγής. Όταν γράφεις ένα ποίημα, επικυρώνεις τη δική σου προσωπικότητα στον καθρέφτη του. Το ίδιο και όταν το διαβάζεις...

³⁶ Μ. Αναγνωστάκης, «Επιτύμβιον», από τα *Δεκαοχτώ κείμενα*, Κέδρος 1970, 125.

³⁷ Ο Στ.Ψ. στις μεταξύ μας συζητήσεις ουδέποτε έθεσε θέμα ένταξής του σε κάποια ποιητική σχολή, ούτε εξεδήλωσε γραπτώς το ποιητικό του «ανήκειν». Ούτε και στην αυτοπαρουσίασή του στον τόμο *Ανθολογία Ναξίων Ποιητών*, που επιμελήθηκε (εκδόσεις Graphopress, Αθήνα 2008, 346). Βλ. *Ασκήσεις σιωπής*, 100-101.

³⁸ «Γράμμα σ’ έναν ξένο φίλο» (1948). Αντλήθηκε από το <https://www.in.gr/2024/09/26/stories/t-s-eliot-xoma-gia-ena-diaforetiko-ayrio/>